

Рецензент:
Литовченко С.В.,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник

ПІЗНАВАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ЯК ПОКАЗНИК ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Тетяна Костенко
м.Київ

В статті розглянуто розвиток пізнавальної активності дітей з порушеннями зору: рівні, закономірності, особливості; запропоновані умови активізації пізнавальної діяльності.

Ключові слова: діти з порушеннями зору, пізнавальна активність, пізнавальна діяльність, навчально-виховний процес.

ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ВСЕСТОРОННЕГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ

В статье рассмотрено развитие познавательной активности детей с нарушениями зрения: уровни, закономерности, особенности; предложены условия активизации познавательной деятельности.

Ключевые слова: дети с нарушениями зрения, познавательная активность, познавательная деятельность, учебно-воспитательный процесс.

COGNITIVE ACTIVITY AS INDEX OF COMPREHENSIVE DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH PAROPISS

In the article development of cognitive activity of children is considered with paropiass: levels, conformities to law, features; the terms of activation of cognitive activity are offered.

Key words: children sight infringements, informative activity, informative activity, teaching and educational process.

В системі неперервної освіти спеціальному дошкільному закладу належить важлива роль у підготовці дітей з психофізичними особливостями до подальшого якісного засвоєння знань, умінь та навичок на етапі шкільного навчання. Метою освітньо-виховного процесу в спеціальному дошкільному закладі для дітей з вадами зору має бути розвиток індивідуальних пізнавальних здібностей дитини, що потребує особливої уваги до процесу засвоєння дитячіми програмного матеріалу. Саме за процесом та особливостями його перебігу можемо судити про ефективність пізнавальної діяльності (а не за кінцевим результатом, обсягом знань, умінь і навичок), тому важливо знати, що дитина робить, щоб засвоїти матеріал, адже від її пізнавальної активності залежить, що і як вона засвоює (Г.Костюк).

Пізнавальна діяльність людини являє собою досить складний процес відомої як зовнішніх і внутрішніх умов. Зовнішні впливи є значимі для розвитку пізнавальної активності дітей з порушеннями зору, проте визначне місце посідають і внутрішні – досвід, світобачення, інтереси та потреби. Ці фактори в єдності становлять спрямованість в діяльності особистості, що впливає на розвиток психологічних процесів дитини з порушеннями зору.

Пізнавальна активність в психолого-педагогічній літературі розуміється як:

- * психічний стан, що виражається в бажанні вирішувати інтелектуальні завдання (Д.Вількев);
- * готовність і прагнення до активного засвоєння знань (Н.Полоникова);
- * розумова діяльність, спрямована на досягнення певного пізнавального результату і як підвищена інтелектуальна орієнтовна реакція до вивчаючого матеріалу на основі виникнутої пізнавальної потреби (Т.Шамова);
- * прояв творчого ставлення індивіда до об'єкту пізнання (І.Аристова);
- * особистісне утворення, що відображає мисленнєво-емоційний відгук індивіда на процес пізнання (Г.Щукина).

Узагальнюючі наведені підходи, джерелом пізнавальної активності, на нашу думку, є потреба особистості в набутті знань, в освоєнні духовної культури суспільства, в самовираженні, самореалізації.

Пізнавальні здібності дитини характеризуються насамперед пізнавальною активністю, можливістю розв'язувати пізнавальні завдання, особливо проблемні, виходити за межі заданого, перетворювати його, розв'язуючи при цьому різні способи і засоби.

У базовому компоненті дошкільної освіти підкреслено, що дошкільник повинен мати уявлення про пізнавальну активність, цікавитися особливостями своєї пам'яті, мислення, сприймання, уваги, володіти певними формами дослідницької діяльності, адже дитина є активною особою, яка прагне до самостійності, творчої ініціативи.

М.Лисіна основну увагу приділяла пошуку факторів, які визначають ефективні і якісні особливості пізнавальної активності дитини.[4] Встановлення факторів, що обумовлюють розвиток пізнавальної активності в різних періоди дитинства дозволило встановити рушійні сили розвитку особистості. За М.Лисіною вирішальним фактором розвитку і формування пізнавальної активності є спілкування дитини з дорослим.

На думку Н.Богоявленської, пізнавальна активність дошкільників з вадами зору є необхідною умовою формування самостійності та індивідуальності.[1]

Проблема розвитку пізнавального інтересу є актуальною в дитячій психології, оскільки для дітей з порушеннями зору характерна менша пізнавальна активність, що спричинено впливом дефекту на процес розвитку. Неможливість дитини з оточуючим середовищем можлива лише завдяки

активності і діяльності [2], тому активність є передумовою формування розумових якостей дитини з порушеннями зору, її самостійності, ініціативності.

Пізнавальна активність дитини з порушеннями зору проявляється перш за все, в умінні приймати від дорослого і самостійно ставити пізнавальні завдання, складати план дій, відбирати засоби і способи вирішення з використанням адекватних прийомів, виконувати визначені дії і операції, отримувати результати і розуміти необхідність їх перевірки. Тому, за Г. Щукіною [5] можна виділити такі рівні пізнавальної активності:

1. Репродуктивно-наслідувальний – досвід дитини накопичується через спостереження за діяльністю дорослих;
2. Пошуково-виконавчий – на цьому рівні дитині потрібно усвідомити завдання і самостійно знайти способи його виконання;
3. Творчий – дитина сама може поставити перед собою завдання і знайти шляхи вирішення, проте вони будуть нові, більш оригінальні.

З огляду на обрані дитиною способи виконання завдань, можемо визначити особливості розвитку її пізнавальних здібностей, оскільки саме в цьому виявляються особистісна орієнтація дитини з порушеннями зору, її ставлення до матеріалу, зацікавленість ним, характер засвоєння інформації.

Репродуктивно-наслідувальний рівень пізнавальної активності – генетично більш рання і елементарна форма прояву пізнавальної активності дитини з порушеннями зору. Її прояви у дітей з порушеннями зору є природними і необхідними.

В теорії Л.Виготського про зону ближнього розвитку дитини є значний науковий потенціал для аналізу глибокого і складного питання про наслідувальну активність дитини. Вченим встановлено, що оволодіння більш складною формою розвитку здійснюється дитиною в співпраці з дорослим, а потім самостійно. Таким чином, в співпраці відбувається оволодіння зразками предметних дій і мовленнєвих форм, що відбувається на основі репродуктивно наслідувальної пізнавальної активності.

Необхідною умовою розвитку пізнавальної активності дитини з порушеннями зору є перехід на рівень із значними проявами самостійності в знаходженні нових шляхів діяльності, пошуку більш точних рішень до поставлених завдань.

Пошуково-виконавчий рівень пізнавальної активності – дитина з порушеннями зору вступає виконавцем завдань, які перед нею ставить дорослий. Спираючись на власний досвід, дитина має самостійно знайти шляхи вирішення цих завдань.

Творчий рівень пізнавальної активності – свідчить про стрибок в загальному розвитку дитини з порушеннями зору. Цей рівень є показником саморегуляції та самоорганізації, оскільки два попередні рівні збагатилися досвідом.

Пізнавальна активність є природним проявом інтересу дитини до навколишнього світу й характеризується чіткими параметрами. Про інтереси

дитини з порушеннями зору та інтенсивність її прагнення ознайомитися з новим предметом чи явищем свідчать увага й особлива зацікавленість; змінює ставлення (подив, стурбованість, сміх, тощо); дії на з'ясування суттєві та призначення предмета. Тому, ми виділили наступні рівні пізнавальної діяльності дітей з порушеннями зору:

I рівень – діти хочуть гратися з іграшками, що відрізняються яскравими кольорами (великі, яскраві, гучні), а також з тими, функціональне призначення їм уже знайоме (телефон, посуд, грєбінець тощо.); відсутній інтерес до предметів, призначення яких невідоме. Предмети переважають над активністю.

Цей рівень частіше спостерігається у дітей з порушеннями зору 3-4 років.

II рівень – діти намагаються ознайомитися з іграшками та з іншими предметами, що мають певні функції. Їх приваблює можливість різностороннього використання незнайомих речей, випробування функціональних можливостей предметів; діти прагнуть ознайомитися з їх властивостями. Рівень інтересу до функціональних властивостей предметів виражається дорослим.

Другий рівень є характерним для дітей 4-5 років.

III рівень – інтерес і активність викликають приховані, внутрішні властивості предметів. Метою пізнавальної активності стає ціль досягати певного результату. Цього рівня досягають діти старшого дошкільного віку.

Спостерігаючи за роботою старших дошкільників на заняттях, помітно, що більша частина дітей не задають питання пізнавального характеру, діти часто не проявляють необхідного інтересу до пропонованого матеріалу, на питання вихователя відповідають лише тоді, коли викликають, або механічно повторюють відповіді своїх товаришів або зовсім мовчать. Тому ми виділили три групи дітей з різними рівнями пізнавальної активності:

1. **Діти з порушеннями зору, що мають активний рівень розвитку пізнавальної активності.**

Дітям цієї групи притаманна яскраво виражена потреба, що проявляється не тільки від виду діяльності, наявності чи відсутності звернень до них вчителів чи вихователів. У цих дітей завжди виникає безліч запитань, про що б з ними не розмовляли, при чому вони ставлять питання не з метою привертнути до себе увагу, а дізнатися щось нове. Дітям властиве прагнення до уваги будову та призначення предмета, вони охоче відгукуються на пропозицію знайти інший варіант розв'язання завдання або відповіді на запитання. Діти з високим рівнем розвитку пізнавальної активності не тільки у своєму інтересі до будь-яких змін, постійно діляться своїми враженнями з друзями та дорослими, вони дуже винахідливі в іграх, люблять експериментувати, часто вносять зміни у правила гри, не бояться помилок, пропонувати новіції у роботі.

2. **Діти з порушеннями зору, що мають відносно активний рівень розвитку пізнавальної активності.**

Діти в ній можуть виявляти зацікавленість, та активність лише в певних ситуаціях, здебільшого зумовлених змістом діяльності, її емоціональною привабливістю. Вони легко включаються у нові види роботи, однак у разі виникнення труднощів відразу втрачають інтерес. Коли вихователь спонукає їх до будь-якої діяльності, охоче приймають пропозицію. Проте вони не прагнуть бути першими і майже завжди «другі»; і за готовністю до занять, і під час спостережень та виконання завдання. У разі, якщо план дій точно не розписаний і треба виявляти винахідливість та фантазію, ці діти не виявляють ентузіазму й зволікають з діями за готовим зразком. Їх важко зацікавити новим предметом або явищем, і навіть якщо інтерес виникає на початку діяльності, то швидко згасає у ході виконання завдання. Прояви активності зовні невіразні, хоча ці діти охоче відгукуються на пропозицію дорослого поспілкуватися або попрацювати разом. В умовах самостійної діяльності вони іноді захоплюються виконуваною роботою, проте діють завжди одиомаційно. Їхні інтереси переважно обмежуються посвяченнями подіями, привертати увагу може лише щось незвичне. Головна особливість цих дітей — вони майже ніколи самі ні в чому не проявляють активності й навіть якщо правильно відповідь, не скажуть її з власної ініціативи, хоча іноді можуть зичувати дорослого оригінальним міркуваннями.

У спільній діяльності з дорослими вони за будь-яких умов — лише слухняні виконавці. Для цієї підгрупи дошкільнят дуже важлива емоційна підтримка.

3. Діти з порушеннями зору, що мають пасивний рівень пізнавальної активності.

Ці діти завжди пасивні і байдужі на заняттях, в спілкуванні, й під час спільної діяльності з дорослими або однолітками. Вони майже ніколи не розпочинають виконувати завдання без підказки, нагадування дорослого, однолітків, важко включаються у роботу, очікують звичного тиску з боку вихователя.

Дошкільнята з пасивним рівнем розвитку пізнавальної активності не виявляють інтересу до завдання, готовності включитися у роботу, та власне й не можуть самостійно його виконати. Вони неохоче виконують будь-яку роботу або навіть повністю відмовляються від діяльності. Тут ідеться про цілковиту відсутність інтересу до навколишнього, до спілкування з однолітками. Пізнавальна діяльність пов'язана для них з негативними емоціями, викликає пригніченість, нудьгу. Ці діти байдужі до результатів своєї діяльності — ніколи не радіють успіхам і не сумують з приводу невдач.

Працюючи з пасивними дітьми, слід ураховати:

- не варто пропонувати дітям завдань, які потребують швидкого переходу від одного виду діяльності до іншого;
- треба давати час на обміркування відповіді;
- не бажано ставити під час відповіді несподівані запитання;
- слід бути готовими до того, що після активної рухової діяльності ці діти досить повільно переключатимуться на розумову.

Педагог має подбати про налагодження доброзичливих взаємин з такими дітьми, оскільки погрози, докори, негативні оцінки відбивають у них із собою початку бажання щось пізнати, гасять стимул для подальшого розвитку.

На нашу думку, причинами наявності пасивного рівня розвитку пізнавальної активності у дітей з порушеннями зору є наступне:

- Сприймаючи інформацію, діти з порушеннями зору користуються одним або двома сенсорними каналами, тобто або пасивно слухають, або приймають матеріал наочно;
- Вихователі самі ставлять запитання дітям;
- Діти не володіють пізнавальними діями: дітей примушують до навчання, ігноруючи той факт, що в цьому віці для них навчання має бути забавою.

Пізнавальна активність тісно пов'язана з пізнавальною діяльністю, вона пов'язана з такими якостями, як самостійність, пізнавальний інтерес, під впливом яких вона сама розвивається і сприяє розвитку цих якостей.

Помою для розвитку пізнавальної активності дітей з порушеннями зору є система пізнавальної діяльності, постійне ускладнення пізнавальних завдань, використання спеціальних методів (запитань проблемного характеру, проблемних ситуацій, завдань дослідницького характеру). Організаторами пізнавальної діяльності дітей мають стати вчителі. Організована пізнавальна діяльність характерна при засвоєнні певних причинно-наслідкових і логічних зв'язків, відношень між предметами і явищами. Організація системи пізнавальної діяльності дітей з порушеннями зору веде до появи і розвитку пізнавального інтересу, який проявляється в активному включенні дітей в пізнавальну діяльність, в підвищенні уваги, в збільшенні кількості запитань і вирішенні пізнавальних завдань.

Збільшення закономірності розвитку пізнавальної активності дітей — опорування інтелектуальних сил дитини, що спричинено побудовою проблемних пізнавальних завдань, створенням проблемних ситуацій. Пізнавальна активність повинна ґрунтуватися на певній базі знань і розширяться в певних методично організованого навчально-виховного середовища.

Для стимулювання пізнавальної активності дітей необхідно переробити структуру об'єктів відношення в навчально-виховному процесі спеціального навчального закладу. Дитина з порушеннями зору має стати суб'єктом пізнавальної діяльності, а дорослі — її організаторами. Важливим психологічним моментом, що визначає пізнавальну активність дітей даної категорії є емоційна атмосфера, яка супроводжує пізнавальну діяльність. Ця емоційна атмосфера має стати об'єктом уваги дорослих, оскільки психологічний клімат визначається, перш за все, ставленням дорослого до дитини з дитиною чи самостійної дитячої діяльності, а також до самої дитини і до результатів її діяльності.

Ми вважаємо, що розвиток пізнавальної активності дітей з порушеннями зору в процесі діяльності буде успішним при створенні таких умов:

- Ввести в практику практичну дослідницьку діяльність дитини;
- Розвивати всі психічні процеси;
- Враховувати інтереси і запити кожної дитини, викликати інтерес до пропонованого матеріалу, з любов'ю і розумінням відноситись до кожної дитини.

Відомо, що особистість формується у взаємодії з іншими особистостями. При цьому дитина засвоює уявлення про себе, які передають їй насаперел близькі дорослі й друзі-однокласники. Саме вони стають регуляторами поведінки дитини, сприяють виникненню нових когнітивних структур. Інтелектуальний розвиток дитини з порушенням зору значною мірою визначається формами спілкування партнерів: усвідомлення цілей діяльності, розвитком власне пізнавальних дій; формуванням умінь співробітництва та водночас навичок взаєморозуміння, комунікації.

За твердженнями окремих дослідників (Н.Бібік, Н.Коленцева), якщо з дослідниками не проводиться спеціально організована робота в напрямку розвитку пізнавальної активності, то вже на початку навчання в школі ця природна властивість поступово почне згасати. Тому на нашу думку, доцільним буде організувати:

- Сприятливу, позитивну атмосферу, де панує взаємодовіра і кожна дитина почуває себе безпечно;
- Позитивний психологічний клімат в умовах індивідуальної взаємодії дитини з дорослим;
- Матеріально-ігрове середовище, спрямоване на перспективне зростання пізнавальної активності дітей з порушеннями зору.

На основі аналізу наукових джерел, ми припускаємо що підвищити рівень пізнавальної активності дослідників з порушеннями зору допоможе наступне:

1. Врахування індивідуальних психофізичних особливостей дітей з порушеннями зору на заняттях (заняття мають надавати можливість дітям самоствердитися, проявити активність, ініціативу).
2. Перехід від пасивної до активних способів пізнання в умовах індивідуальної взаємодії дитини з дорослим, оскільки, формування пізнавальної активності дітей з порушеннями зору – це набуття ними активних самостійних способів пізнавальної діяльності, виникнення позитивних емоційних проявів та інтересу до пізнання навколишніх предметів, явищ природи, самих себе.
3. Обговорення з дітьми питань, пов'язаних з емоційним, моральним світом людей, їхніми вчинками, переживаннями, що дасть можливість дітям ділитися своїми планами, враженнями, думками, а це в свою чергу допоможе їм усвідомлювати зміст подій, які відбуваються навколо, розвивати пізнавальну активність.
4. Застосування індивідуальної форми взаємодії з кожною дитиною, стимулювання активного пошуку способів вирішення творчих завдань з дітьми, це дасть можливість дитині з порушенням зору перейти до вищого рівня пізнавальної активності.

Створення відповідних умов для самовираження дитини з порушенням зору, виявлення нею позитивних емоцій, фантазій, прагнення до оволодіння з дорослим.

Оскільки, пізнавальна активність – це самостійна, ініціативна діяльність людини, спрямована на пізнання навколишньої дійсності (як прояв свободи) і зумовлена необхідністю розв'язання пізнавальних завдань, що постають перед нею в конкретних ситуаціях. Детермінантами розвитку пізнавальної активності дітей з порушеннями зору виступають: ставлення дорослого до дитини, оптимізація навчально-виховного процесу, врахування індивідуальних особливостей дітей даної категорії. Створення відповідних умов для розвитку пізнавальної активності дітей з порушеннями зору означає їх всебічному розвитку, соціалізації та адаптації до соціуму.

Література:

1. Боговяленська Н.А. Пути к творчеству. М. – 1981 – 96 с.
2. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. СПб.:Союз, 1999. – 224с.
3. Лидиер С.О. Психолого-педагогичні засади керівництва розвитком пізнавальної активності дітей 5-6 років // Індивідуалізація виховання в дитячому садку: Методичні рекомендації. – К.: Міленіум, 2005. – с. 35-50.
4. Лисина М.И. Развитие познавательной активности в ходе общения со взрослыми и сверстниками // Вопросы психологии №4, 1982, с 18-36.
5. Цукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. – М.: Просвещение, 1979. – 160 с.